

Такім чынам, на тэрыторыі Віцебскай вобласці бытуе каля 120 прозвішчаў, суадносных з “колеравымі” апелятывамі, што складае 1,5% ад усіх прозвішчаў жыхароў даследаванага рэгіёна. Адзінкам, што называюць колер, уласцівы розная актыўнасць падчас утварэння антрапонімаў. Самы высокі прозвішчаўтваральны каэфіцыент назіраецца ў апелятыва *белы*, які валодае станоўчым пераносным значэннем, а таму мог шырока ўжывацца ў імёнах-мянушках як пажадальны. Антрапонімы з “колеравымі” апелятывамі ў складзе нераўнамерна распаўсюджаны на тэрыторыі Віцебшчыны: прозвішчы з часткай *бел-* утвараюць своеасаблівыя масівы з высокай і нізкай частотнасцю, адзінкі з *чорн-*, *руд-*, *сів-* размешчаны амаль раўнамерна.

Т.І. Сінкевіч (Віцебск)

АПАЗІЦЫЯ «СВОЙ – ЧУЖЫ» І ЯЕ АДЛЮСТРАВАННЕ Ў НАЗВАХ АЗЁР ВІЦЕБШЧЫНЫ

Беларусь – краіна, якая складаецца з многіх тысяч рэк, азёраў і іншых вадаёмаў. Яе зямля абмываецца прыкладна 20 800 рэкамі і 10 тысячамі азёраў. Найбольш значныя водныя магістралі – Днепр з яго прытокамі (Прыпяццю, Сожам, Беразіной), Нёман, Заходняя Дзвіна. Вядома, што па Дняпру і Заходняй Дзвіне праз унікальную сістэму волакаў пралягаў гандлёвы шлях – “путь ізъ Варягъ въ Греky” – вялікі водны шлях, які звязаў Балтыйскае і Чорнае моры. Назвы азёраў – гэта не толькі сродкі камунікацыі, крыніцы вады, месцы пражывання водных жывёлін і рыб, аб’екты, якія аказвалі і аказваюць уплыў на фарміраванне рэльефу і клімату, але і назвы, якія адлюстроўваюць нашу гісторыю. Лімnonімы (назвы азёр) разам з іншымі онімамі і лексічнымі фактамі прамовы славян – каштоўная крыніца і сведчанне аб матэрыяльнай і духоўнай культуры славян, таму праблема вывучэння гідраніміі кожнага рэгіёна ў розных аспектах (арэальным, этымалагічным і інш.) з’яўляецца праблемай актуальнай і сёння.

Наша даследаванне арыентавана на выкарыстанне як славянскага (“свой”), так і неславянскага, фіна-ўгорскага і балцкага (“чужы”) матэрыялу ў яго найбольш поўным аб’ёме (з улікам фанетыкі пэўнай мясцовасці, семантыкі асноў і фармантаў, не ігнараваліся і арэальныя характарыстыкі і археалагічныя даныя). Такі падыход даў магчымасць лінгвістычна растлумачыць і абгрунтаваць назвы азёр даследаванай намі тэрыторыі.

Матэрыял даследавання выбіраўся намі з рознага роду спісаў (каталогаў) азёр і іншых водных аб’ектаў Беларусі.

Сучасны чалавек успрымае прастору ў выглядзе аб'ёму, у якім ён размяшчае аб'екты, якія адлюстроўваюць усе жыццёвыя працэсы і з'явы, звязаныя з імі. Уяўленні аб прасторы ўзыходзяць да самых старажытных формаў усведамлення свету, звязаных з засваеннем рэчаіснасці чалавекам. Як заўважае Ю.М. Лотман, «усякая культура пачынаецца з разбіцця свету на ўнутранае «сваё» і вонкавае «іх», «чужое». Пры гэтым чалавек першапачаткова пагружаны ў рэальную, дадзеную яму прыродай прастору, але гэта аказвае непасрэдны ўплыў на тое, як ён мадэлюе свет у сваёй свядомасці» [8, с.175–193]. Асноватворчая роля ў стварэнні прасторавай мадэлі свету належыць апазіцыі «свой – чужы», якая пранізвае ўсю культуру і з'яўляецца адным з галоўных проціпастаўленняў, якое існуе ў масавай, калектыўнай свядомасці.

У старажытных паданнях прастора ўяўляецца як сукупнасць канцэнтрычных колаў: у самым цэнтры – чалавек і яго найбліжэйшае асяроддзе, а ступень «чужароднасці» ўзрастае па меры аддалення ад цэнтры, ад «свету сваіх», пры гэтым «сваё» можа пераходзіць у «чужое», калі яно мяжуе або атаясамліваецца з іншасветам [9, с. 162–163]. Па меры асваення навакольнай прасторы чалавекам межы могуць перамяшчацца: фіксацыя заўсёды звязана з тым, хто засяляе гэтую прастору – «свой або чужы». Такім чынам, мяжа – сродак ідэнтыфікацыі «сваёй» прасторы, што размяжоўвае не толькі «фізічную і геаграфічную прастору», колькі сацыум у шырокім сэнсе гэтага слова.

Адна з характэрных асаблівасцей прыроды нашага рэгіёна – вялікая колькасць азёр (каля 2000). Многія з іх сфарміраваліся 9-10 тысяч год таму назад. Асаблівасцямі гісторыі засялення краю тлумачыцца багацце субстратных назваў («чужых») у гідраніміі Віцебшчыны. Найбольш ранні субстратны пласт – прыбалтыйска-фінскі.

У назвах азёр рэалізуюцца тыповыя прыбалтыйска-фінскія асновы альбо фарманты, напрыклад, у назвах-кампазітах: *Белавозера, Рычу-Эзерс* і інш. Сярод простых па структуры лімнімаў прывядзём у якасці прыкладу назву возера *Войса*, якое можа быць растлумачана на матэрыяле фіна-ўгорскіх моў: *voj* – *светлы, бледны* [1, т. 2, с. 659] (прынцып намінацыі – *колер вады*). У аснове намінацыі возера *Лонне* – лексема *лонь*, якая мае ў фіна-ўгорскіх мовах значэнне *ціхі, спакойны* (возера не праточнае, прынцып намінацыі – *рух вады*). У аснове назвы возера *Псуя* – фіна-ўгорскі тэрмін *пось* – *гарачы* [3, т. 4, с. 674] (прынцып намінацыі – *стан вады*), а фармант *-я* нетыповы для славянскіх тэрыторый (з пункту гледжання беларускай граматыкі гэта няправільная форма, бо няма спалучальнасці з назоўнікам возера ў форме ніякага роду, што можа служыць адным з доказаў іншамоўнага паходжання). Да гэтай групы назваў далучаем і наступныя: *Красомая, Тая, Вусая, Уля* і інш.

Славяне, будучы больш цывілізаванымі, заваяваўшы гэтыя землі, прынеслі сваю рэлігію і захавалі сваю мову і звычаі, а таксама і

старажытную назву. Як нам здаецца, можна звязаць назву возера *Псуя* і з лексмай «поўнач», у якой адлюстравана старажытная сістэма арыентацыі, таму што ўжываюцца на гэтай тэрыторыі і назвы азёр, якія ўтвараюць бінарныя апазіцыі з гэтай лексмай: *Воласа Паўночны – Воласа Паўднёвы, Паўночнае Святое – Паўднёвае Святое, Галбея Паўночная – Галбея Паўднёвая* і інш.

У якасці «сваіх» можна прывесці прыклады славянскіх назваў азёр: *Крывуля, Крывое возера, Крэставік, Лапеня, Ножніцы* і інш., якія матывуюцца формай – крывы, увагнуты. Гэтыя назвы азёр могуць быць метафарычнымі і неметафарычнымі. Напрыклад, назва возера *Лапеня* – метафарычная, па форме возера нагадвае лапу зверу. Назва возера *Ножка* (па форме нагадвае нагу, яно доўгае і вузкае) таксама метафарычная. Прычына з’яўлення гэтых назваў – вобразнае народнае бачанне з’яў і пераасэнсаванне навакольнай рэчаіснасці.

Сярод славянскіх, «сваіх назваў», можна адзначыць назвы *Азярцы, Азяркі, Езярышча* і інш., у аснове намінацыі якіх ляжыць мясцовы геаграфічны тэрмін *возера* [2, т. 4, с. 162]. У выніку анімізацыі ён становіцца ўласна геаграфічным найменнем. Часта ў аснову назваў маглі быць пакладзены апелятывы, якія ўяўляюць сабой дыялектныя словы, цяпер забытыя. Напрыклад, у аснове назвы возера *Валожын* – апелятыў *валожя*, які мае значэнне *прыліў, сувязь дзвюх рэчак* [2, т. 2, с. 659]. Відаць, гэта возера некалі звязвала рэкі, па якіх ажыццяўляўся сплаў. Іншыя назвы азёр, напрыклад, *Ясна, Язвіна* ў сваёй аснове змяшчаюць апелятывы *яз – раскол у кары Зямлі* [5, т. 4, с. 680], *язь* – від рыбы *яз, запруда* [5, т. 4, с. 680], параўн.: у беларускай мове тэрмінам *язва (езова) – пясчаная водмель каля берага ракі, старарэчка* [5, т. 4, с. 680]. *Грунькіна возера* (дадзена па асабовым найменні чалавека) знаходзіцца ў Бешанковіцкім раёне Віцебскай вобласці, дзе мы зрабілі наступны запіс: «*Озер у нас многа. Есть большие озера. Кто, какой рыбак рыбачил, так и называли. Грунькина возера – вона там промышляла.*»

У назвах азёр *Акуні, Мена, Галавец, Шчучына, Уклейна, Лінне* і інш. (прынцып намінацыі «рыбы») адлюстравана багацце рыбы, якую мелі магчымасць ужываць нашы продкі. У аснове наймення возера *Лінне* – від прамысловай рыбы лінь з сямейства карпавых, гэта рыба жыве ў азёрах і рэчках сярод ціны. Назва возера *Уклейна* паходзіць ад назвы рыбікі *уклея* (гэта назвы тых рыб, што магчыма аднесці да сваіх, а не чужых).

Назва возера *Садок* звязана з дыялектным словам, якое тлумачыцца як «схоў рыбы». Пра лоўлю рыбы ў мінулым на Браслаўшчыне казалі так: «*Пойманную рыбу в «сад садили»* Выбіралі глыбокія озера с чистыми берегами, от невода живую рыбу переносили на холщовых носилках и в озера-сады садили». І сёння рыбакі карыстаюцца гэтым тэрмінам.

А вось назва возера *Загацце* (у сваёй аснове ўтрымлівае апелятыў *гаць* – *гразкае месца, засланае галлём* [6, т. 1, с. 557], прэфікс *за-* вызначае

возера па становішчы ў прасторы) лічыцца як “чужое”, тое, што знаходзіцца не побач.

На мяжы “свой” – “чужы” знаходзяцца назвы, якія можна растлумачыць на аснове як славянскіх, так і балцкіх, і фіна-ўгорскіх моў, напрыклад, назва возера *Саро* – балт. *sara* – *балота*, бел. таксама – *балота*, *гнилая вада* [3, т. 4, с. 674], альбо назва возера *Снуды*. *Снуды* – ад літ. *snaudžin* – *наводзіць сон* [3, т. 4, с. 674], але можна параўнаць з беларускім *нуда*, *нудзіцца* – *скука*, *скупатъ* [10, т. 3, с. 701].

Ёсць назвы, якія нельга растлумачыць сэння з улікам як славянскіх, так і фіна-ўгорскіх, і балцкіх моў, напрыклад: *Мнюта*, *Кім*, *Мезазол*, *Межужол*, *Набіста* і інш.

Высновы:

У выніку праведзенага даследавання выяўлена, што:

- 1) аснова пласта лімнімаў – гэта славянскія назвы (72,6%);
- 2) балцкія – 11,4%;
- 3) фіна-ўгорскія – 5,3%;
- 4) невядомага паходжання – 2,4%;
- 5) некаторыя назвы тлумачым або як балцкія, або як славянскія (8,3%).

Прасторавую мадэль свету даследаванай намі лінгвакультурнай прасторы можна ўявіць як зону перасячэння мяжы розных узроўняў, як адпраўны пункт ва ўзаемадзеянні чалавека і навакольнага асяроддзя. У працэсе намінацыі ўзаемадзейнічаюць тры разнастайныя сутнасці: экстралінгвістычная дзейнасць, гнэсалагічны вобраз рэпрэзентаванай з’явы, які ўяўляе сабой паняццйнае адлюстраванне, «злепак з рэчаіснасці», і найменне, якое ўжо мае сваё структурна-моўнае дзяленне.

Беларускія назвы азёр маюць шырокі славянскі фон. У якасці паралелей да іх або роднасных ім адшукваюцца назвы на прасторы ад сістэмы Лабы на захадзе да сістэмы Пячоры і Волгі, уключаючы яе левабярэжжа, а часам да сістэмы Обі на ўсходзе і ад Паўночнага Ледавітага акіяна на поўначы да Прыкаспія, Прыазоўя, Прычарнамор’я, Сяродземнамор’я на поўдні.

Бытаванне адной і той жа назвы на неабсяжных прасторах славянскіх зямель, яе фанетычная эвалюцыя на той ці іншай славянскай тэрыторыі можа быць зразумелай толькі на фоне рэканструкцыі падобных мікрасістэм. Такі падыход дае магчымасць не толькі аб’яднаць славянскі матэрыял, але і ўстанавіць спрадвечнасць паходжання мноства гідронімаў (і адпаведных ім апелятываў), якія мы аднеслі да фіна-ўгорскіх і балцкіх, альбо да лімнімаў з паметамі “няяснае”, “не зусім яснае”, “цёмнае”. Толькі з улікам такога падыходу мы можам аднесці пэўны лімнінім да “свайго” альбо “чужога”.

Вывучэнне лімнанімаў Віцебшчыны дазваляе сцвярджаць, што і лімнанімія дэманструе такое ж уражлівае адзінства і цэласнасць тэрыторыі славян, як і жывая апелятыўная лексіка сучасных славянскіх народаў.

Літаратура

1. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка в 4 т. – М., 1976–1980. – Т. 2, с. 659.
2. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка в 4 т. – М., 1976–1980. – Т. 2, с. 162.
3. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка в 4 т. – М., 1976–1980. – Т. 4, с. 674.
4. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка в 4 т. – М., 1976–1980. – Т. 4, с. 680.
5. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка в 4 т. – М., 1976–1980. – Т. 4, с. 680.
6. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка в 4 т. – М., 1976–1980. – Т.1, с. 557.
7. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка в 4 т. – М., 1976–1980. – Т. 3, с. 286.
8. Лотман, Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю.М. Лотман. – М., 1996. – С. 175 – 193.
9. Славянская мифология. Энциклопед. словарь. – М., 2002. – С. 162–163.
10. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка в 4 т. – М., 1975–1980. – Т. 3, с. 701.

Т.П. Слесарава (Віцебск)

ПРЭДЫКАТЫЎНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ ЯК СРОДАК РЭПРЭЗЕНТАЦЫІ ВОБРАЗА КАСТУСЯ КАЛІНОЎСКАГА Ў РАМАНЕ У. КАРАТКЕВІЧА «КАЛАСЫ ПАД СЯРПОМ ТВАІМ» І АПОВЕСЦІ С. ЯНОВІЧА «СЯРЭБРАНЫ ЯЗДОК»

У лінгвастылістычным аналізе мастацкага тэксту вывучэнне імёнаў уласных з пункту гледжання іх структуры, семантыкі і функцыянавання займае асаблівае месца.

Гэтыя пытанні вырашае новы напрамак у даследаванні імёнаў уласных, які ўзнікае на стыку анамастыкі са стылістыкай, лінгвістыкай тэксту, лінгвасеміётыкай, – літаратурная анамастыка.

Пісьменнік падбірае альбо канструюе не толькі асабістыя імёны, але і ўсе кампаненты анамастычнай прасторы твора. Ён ведае характары, заняткі, душэўныя і фізічныя дадзеныя персанажаў. І ў гэтай сітуацыі імя не можа не ўвайсці ў нейкія сувязі з ужо вядомымі ўласцівасцямі персанажа і задачамі твора. Гэтыя сувязі могуць аказацца шматпланавымі і разнастайнымі, але яны не заўсёды спецыяльна запланаваныя, свядома ўведзеныя аўтарам. Імя ў мастацкім творы можа сказаць больш, чым задумаў пісьменнік.